

ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УМИСНЕ ВБИВСТВО, ВЧИНЕНЕ У СПІВУЧАСТІ, В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ХХ – XXI СТОЛІТЬ

THE DEVELOPMENT OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR PREMEDITATED MURDER COMMITTED IN COMPLICITY IN UKRAINIAN LEGISLATION OF THE XX – XXI CENTURIES

Крижановський О.М., к.ю.н., старший викладач кафедри кримінального права та криминології
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті розглянуті питання визначення етапів розвитку кримінальної відповідальності за умисне вбивство, вчинене у співучасті, в українському законодавстві протягом ХХ–ХХІ століть. У цей період на території України відбувалося становлення як радянського кримінального законодавства, так і кримінального законодавства незалежної України. Проаналізовані положення некодифікованого кримінального законодавства України 1917–1922 рр., кримінальних кодексів 1922, 1927, 1960, 2001 рр. Перші документи часів становлення радянської влади в Україні містили положення та окремі постанови, які не передбачали будь-яких форм співучасті. Вперше в історії кримінального законодавства України поняття співучасті закріплене Основами кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 р. Кримінальний кодекс України 2001 р. у п. 12 ч. 2 ст. 115 передбачив як кваліфікуючу умисне вбивство ознаку лише один вид співучасті в злочині – за попередньою змовою групою осіб. Можна виділити п'ять етапів розвитку кримінальної відповідальності за умисне вбивство, вчинене у співучасті, протягом ХХ–ХХІ століть. Перший етап характеризується диференціацією в окремих некодифікованих нормах кримінального законодавства відповідальності за вчинення злочинів (у тому числі умисних вбивств) різних видів співучасників та учасників стійких злочинних об'єднань (1917–1922 рр.). Для другого етапу характерним є встановлення в Особливій частині законів про кримінальну відповідальність відповідальності за вбивство, вчинене стійким злочинним об'єднанням (бандою) (1922–1960 рр.). Третій етап (1960–1996 рр.) характеризується певним поверненням законодавця до попереднього бачення ступеня суспільної небезпеки умисного вбивства, вчиненого у співучасті, оскільки в цьому періоді його вчинення групою осіб чи стійким злочинним об'єднанням не визнавалось кваліфікуючою ознакою. Четвертий етап характеризується визнанням вчинення умисного вбивства за попередньою змовою групою осіб або організованою групою як кваліфікуючої ознаки (1996–2001 рр.). Для останнього, п'ятого, етапу характерним є законодавче визнання підвищеного ступеня суспільної небезпеки лише умисного вбивства, вчиненого за попередньою змовою групою осіб (з 2001 р. до теперішнього часу).

Ключові слова: злочини проти життя, співучасть, умисне вбивство, попередня змова групи осіб, обтяжуючі обставини.

The article deals with the issues of defining the stages of development of criminal liability for willful murder, committed in complicity, in the Ukrainian legislation during XX–XXI centuries. During this period, in the territory of Ukraine took place the formation of both Soviet criminal legislation and criminal legislation of independent Ukraine. The provisions of uncodified criminal legislation of Ukraine 1917–1922, the Criminal Codes 1922, 1927, 1960, 2001, were analyzed. The first documents of the formation of Soviet power in Ukraine contained provisions and separate resolutions, which did not envisage any form of complicity. For the first time in the history of criminal legislation of Ukraine the notion of complicity is enshrined in the basics of criminal law of the Union USSR and Union Republics 1958. The Criminal Code of Ukraine 2001 in clause 12 Part 2 of art. 115 predicted as the qualifying intentional murder of a sign of only one kind of complicity in the offense – according to the preliminary conspiratory group of persons. There are five phases to develop criminal liability for willful murder committed in complicity during the XX–XXI centuries. The first stage is characterized by differentiation in individual uncodified rules of criminal legislation of responsibility for committing crimes (including intentional murders) of various types of accomplices and participants of persistent criminal unions (1917–1922). For the second stage is characterized by the establishment in a special part of the laws on criminal liability for murder, committed to steady criminal association (gang) (1922–1960). The third stage (1960–1996) is characterized by a certain return of the legislator to the previous vision of the degree of public danger of intentional murder committed in complicity, because in this period of time it was performed by a group of persons or a persistent criminal association was not recognized as a qualifying feature. The fourth stage is characterized by recognition of willful murder by pre-conspirator group of persons or organized by the group as a qualifying characteristic (1996–2001). For the latter, the fifth stage is characterized by the legislative recognition of the increased degree of public danger only intentional murder committed by the previous conspirator group of people (from 2001 to present).

Key words: crimes against life, complicity, intentional murder, pre-collusion of the group of persons, aggravating circumstances.

Кримінальний кодекс України 2001 р. увібрав у себе результати як наукового, так і практичного вирішення питань притягнення до кримінальної відповідальності за умисне вбивство, вчинене у співучасті, що напрацьовувались попередніми поколіннями. Протягом ХХ–ХХІ століть на території України відбувалось становлення як радянського кримінального законодавства, так і кримінального законодавства незалежної України. Дослідження особливостей розвитку інституту співучасті в цей період та його впливу на відповідальність за умисне вбивство надає можливостей пошуку шляхів удосконалення чинного кримінального законодавства в цій сфері.

Окремі питання кримінальної відповідальності за умисне вбивство, вчинене у співучасті, розглянуті у роботах С.М. Абельцева, Л.А. Андрєєвої, В.П. Бахіна, А. Бесконова, С.В. Бородіна, М.І. Загородникова, А.М. Красікова, Є.А. Логінова, П.С. Матишевського, М.І. Мельника, П.П. Пилипчука, О.М. Попова, В.П. Тихого, М.І. Хавронюка та ін.

Метою статті є встановлення етапів розвитку кримінальної відповідальності за умисне вбивство, вчинене

у співучасті, в українському законодавстві ХХ–ХХІ століть.

У період 1917–1922 рр. кримінальне законодавство, чинне на території України, до видів учинення злочинів у співучасті відносило, зокрема, вчинення їх контрреволюційними блоґгардійськими організаціями, військовими організаціями, таємними змовницькими групами та іншими об'єднаннями, завданням яких було знищити створювану радянську державу. Також до видів співучасті відносили вчинення злочинів у складі банди та шайки [1, с. 216].

Після Жовтневої революції основним джерелом права під час винесення судових вироків з кримінальних справ була революційна правосвідомість. Так, у Декреті № 1 «Про суд» лише формально вирішувалося питання про ставлення до царських кримінальних законів, оскільки можливість їх застосування перебувала під тим же суворим революційним контролем на основі правосвідомості.

Разом із тим питання боротьби з груповою злочинністю все більше вимагали законодавчого врегулювання. І вже перші документи нового уряду містили положення

та окремі постанови, які не передбачали будь-яких форм співучасті. Будь-яка групова діяльність, спрямована на повалення влади або перешкоджання нормальній діяльності державного апарату, практично перебувала поза законом. Було видано ряд декретів, спрямованих на боротьбу з контрреволюційними злочинами. У них постанови про співучасть і співучасників зустрічаються тільки стосовно окремих складів злочину. Так, у зверненні до населення «Про перемогу Жовтневої революції і про завдання боротьби на місцях» вимагалася «сама нещадна боротьба зі злочинними організаціями...» [2, с. 218]. Розвиток законодавства йшов шляхом конструювання норм, спрямованих на заборону конкретних видів спільної злочинної діяльності.

Необхідно відзначити, що вже в той період у документах знаходиться своє відображення диференціація окремих співучасників. Крім згадки про виконавців злочину, у зверненнях і декретах містяться також вказівки на ініціаторів змов, підбурювачів, пособників та ін. Законодавець хоча термінологічно і розрізняв окремих співучасників, а втім, ніякої відмінності в їх відповідальності не проводив.

Стосовно конкретних злочинів поняття співучасті тлумачилося вельми широко. Так, до постанов, які вперше визначають коло співучасників і встановлюють загальні принципи їх відповідальності, відносяться декрети РНК від 8 травня 1918 р. «Про хабарництво», від 22 липня 1918 р. «Про спекуляції» та ін. [3, с. 34]. У них охоплювалися не тільки всі види співучасників, а й всі види причетності до злочину.

Хоча у цей період постанови про співучасть фігурували в законі щодо конкретних злочинів, законодавець, однак, розкривав зміст окремих форм співучасті. Проте радянське кримінальне право ще не містило норм загальної частини. Термін «співучасник» іноді застосовувався як поняття, що характеризувало лише одну з форм участі в злочинній діяльності, тобто співвиконавство.

У Декреті «Про Суди» № 3 від 20.07.1918 р. вказувалося, що справи про посягання на життя, поряд з іншими небезпечними посяганнями на особу, підсудні окружним народним судам, визнаючи їх як найбільш суспільно небезпечні діяння [3, с. 53].

У Декреті ВЦВК від 20 червня 1919 р. «Про вилучення із загальної підсудності в місцевостях, в яких оголошене військове положення» йшлося про шайки, що зорганізувалися для вбивства, розбою та грабежу [3, с. 61]. Таким чином, уперше в кримінальному законодавстві була закріплена кримінальна відповідальність за вчинення вбивства у складі шайки, яку велика частина авторів розглядає як організовану групу.

У прийятих Керівних началах із кримінального права від 12 грудня 1919 р. давалось визначення окремих видів співучасників. Так, ст. 22 встановлювала, що виконавцями вважаються ті, хто беруть участь у виконанні злочинного діяння, в чому б воно не полягало; ст. 23 вказувала, що підбурювачами вважаються особи, які схиляють до скоєння злочину. Законодавець використовував термін «схиляють», а не «схилили», тобто не передбачалося вчинення цією особою конкретного злочину, на відміну від наступних законодавчих актів. Стаття 24 визначала, що пособником вважається той, хто не брав безпосередньо участі у виконанні злочинного діяння, а сприяв винному порадами, вказівками, усуненням перешкод, приховуванням злочинця чи слідів злочину або потуранням.

Подальший розвиток институту співучасті знайшов у Кримінальному кодексі (далі – КК) УРСР 1922 р. Питанням співучасті були присвячені ст. ст. 15, 16 КК УРСР, де, зокрема, вказувалося, що «за злочини караються як виконавці, так і підбурювачі, і пособники. Міра покарання кожному з цих співучасників злочину визначається як ступенем участі, так і ступенем небезпеки злочинця і вчиненого ним злочину» [4].

Ст. 16 КК УРСР давала визначення окремим співучасникам, яке з незначними відхиленнями відтворювало формулювання Керівних начал. Містилася вказівка на три види співучасті: виконання злочину, підбурювання і пособництво.

В Особливій частині кодексу в розділі «Про контрреволюційні злочини» робився акцент на організаторську діяльність і на участь у всіляких контрреволюційних організаціях, що дозволяло законодавцю підвищувати міру покарання для співучасників, діяльність яких визнавалася більш небезпечною, або, навпаки, пом'якшувати покарання для тих, чия діяльність була менш небезпечною.

Стаття 56¹⁷ КК УРСР 1927 р. встановлювала відповідальність за бандитизм за особливо обтяжуючих обставин, якими вважалося, зокрема, вбивство, що каралося розстрілом із конфіскацією майна. Стаття 138 КК УРСР 1927 р. не передбачала будь-якої форми співучасті як обтяжуючої вбивство обставини [5].

Поступово кількість злочинів, учинених організованими групами, помітно скоротилася. У повоєнний період ними, як правило, вчинялися тільки так звані «загальнокримінальні» злочини, в тому числі і вбивства. Ці групи різнилися між собою ступенем стійкості, складом учасників, масштабами злочинної діяльності та ін. Їхнє ядро складало в основному злочинці-професіонали. Спочатку, до 50-х рр. минулого століття, кримінальну відповідальність членів таких груп пов'язували з кількістю задуманих і вчинених злочинів, з другої половини 50-х рр. – зі встановленням характеру зв'язків між членами злочинної організації.

Більшість аспектів проблеми співучасті отримали остаточне законодавче закріплення з виданням Указів Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 р. «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна» та «Про посилення охорони особистої власності громадян», в яких передбачалася кримінальна відповідальність за вчинення злочину організованою групою. Як одна із кваліфікуючих обставин вчинення розкрадання соціалістичного майна або посягання на особисту власність громадян передбачалася вчинення його організованою групою (шайкою). Цю форму співучасті пов'язували лише зі злочинними об'єднаннями, які посягали на соціалістичну або особисту власність, не передбачаючи посягання на інші об'єкти, такі як життя і здоров'я особи.

КК УРСР 1960 р. [6] вже не передбачав діянь, злочинність яких встановлювалася ст. ст. 54² та 56²⁸ КК УРСР 1927 р. (збройне повстання або вторгнення з контрреволюційною метою на радянську територію озброєних банд). Було встановлено кримінальну відповідальність за новий вид спільної злочинної діяльності – змову з метою захоплення влади як форму зради батьківщини (ст. 56 КК УРСР 1960 р.), яку теорія віднесла до співучасті особливого роду.

У теорії кримінального права не було єдиного підходу щодо визначення ознак злочинної організації.

Так, Г. Крігер, розглядаючи злочинну організацію як співучасть особливого роду, особливо небезпечну її форму, вбачав її специфіку в створенні певних стійких організаційних форм зв'язку між злочинцями, створенні згуртованого злочинного співтовариства, метою якого є злочинна діяльність. Ознаки згуртованості та стійкості розглядалися як такі, що відрізняють злочинну організацію від організованої групи (шайки), рівень зорганізованості якої не передбачає створення постійно діючого злочинного співтовариства. Вчений критикував тлумачення ознак стійкості лише як багаторазовості вчинених або задуманих злочинів, без урахування характеру зв'язку між співучасниками, мети, методів їхньої злочинної діяльності тощо [7, с. 110–111]. Підкреслювалося, що злочинні співтовариства здебільшого створюються для ведення

злочинної діяльності, тобто для вчинення кількох злочинів, а нерідко навіть невизначеної їх кількості. Проте не виключається створення такого об'єднання і для вчинення одного, але досить значного за масштабом та складного за виконанням злочину, в процесі готування якого створюються стійкі форми злочинних зв'язків, виробляються певні прийоми та методи злочинної діяльності тощо [8, с. 236].

В. Прохоров уважав, що метою злочинної організації є вчинення двох і більше злочинів, і вона не може створюватись для вчинення одного злочину, оскільки це, на його переконання, унеможливило розмежування злочинної організації та інших форм співучасті [9, с. 607].

А. Піонтковський, характеризуючи бандитизм, зазначав, що невід'ємною особливістю банди є стійкість цієї злочинної організації [10, с. 465]. Окремі науковці пропонували ширше застосовувати в кримінальному праві поняття злочинної організації. Зокрема, В. Прохоров уважав неправильним виділення злочинних організацій лише у зв'язку із вчиненням певними угрупованнями окремих видів зазначених у законі злочинів. На його думку, домовленість про певну злочинну діяльність цілком можлива стосовно цілого ряду злочинів – спекуляції, фальшування грошей тощо [9, с. 607].

П. Тельнов, навпаки, розглядав цю проблему з позицій обмеження застосування цього поняття. Він акцентував увагу на законодавчому описі злочинної організації і використаних при цьому термінах. Законом, зазначав він, відповідальність за діяння злочинних організацій передбачено лише у двох статтях. Злочинну організацію, на його думку, варто розглядати лише як форму організованої антирадянської діяльності – у тому розумінні, яке і надається законом. У законі ж про злочинну організацію йдеться лише у двох випадках: у ст. 72 КК РРФСР, котра регламентує відповідальність за створення антирадянської організації та за участь у ній, а також у ст. 64 КК про змову з метою захоплення влади, а фактично – про антирадянську організацію, яка мала на меті захопити владу [11, с. 132–134].

Вперше в історії кримінального законодавства поняття співучасті закріплено в Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 р., які у ст. 17 визначали співучасть як умисну спільну участь двох або більше осіб у вчиненні злочину [12]. Це поняття згодом знайшло своє відображення і в КК УРСР 1960 р.

За змістом ст. 15 Основ організована діяльність будь-якого роду в підготовці до вчинення злочину являла собою готування до злочину. Водночас учинення злочину групою осіб передбачалося згідно зі ст. 34 Основ обставиною, що обтяжує відповідальність.

Термін «вбивство» у кримінальному праві затвердився у другій половині XIX століття. Так, за «Руською правдою» це було «душгубство», а за зводом законів Російської імперії 1832 р. – «смертовбивство». Однак кримінальне законодавство поняття і зміст вбивства ніяк не визначало. Прогалину в законі заповнили вчені. Вони запропонували декілька визначень вбивства. Одні автори визначали вбивство як «суспільно небезпечне, кримінально-протиправне, умисне позбавлення життя іншої людини» [13, с. 10], інші – як «винне діяння, що посягає на життя іншої людини і заподіює йому смерть» [14, с. 15].

Ці визначення охоплюють важливі риси, характерні для вбивства: суспільну небезпеку, протиправність діяння, спрямованого на позбавлення життя іншої людини. Однак кожне із цих визначень, взяте окремо, не можна визнати досить повним, що охоплює всі необхідні ознаки. Його можна дати, на наш погляд, тільки з урахуванням об'єкта, суб'єкта і відповідних сторін складу злочину.

Кримінальні кодекси союзних республік 60-х років у своїх нормах не тільки визначили поняття співучасті у злочині, а й досить розгорнуто характеризували види

співучасників злочину. Це вперше закріпилося в нормативному порядку. 28 грудня 1960 р. відповідним законом Української РСР було затверджено КК УРСР, який набрав чинності з 1 квітня 1961 р.

Поняття співучасті та види співучасників визначалися у ст. 19 КК УРСР. У ній знайшли нормативне відбиття поняття співучасті та її ознаки, з'ясовані види співучасників, та надана характеристика діянь, що утворюють кожен із цих видів.

Одночасно закон робив акцент на суспільній небезпечності діяння, хоча і наголошував на необхідності врахування під час призначення покарання міри і характеру участі в злочині кожного зі співучасників. Звичайно, це був великий крок вперед на шляху теоретичного розуміння змісту цього кримінально-правового інституту та його втілення в практику боротьби зі злочинністю.

Кримінально-правові норми, що передбачали відповідальність за вбивство, було розміщено у главі III «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи» Особливої частини КК.

КК України 1960 р. не розкривав поняття вбивства. Як убивство розглядалося заподіяння смерті як умисно (ст. ст. 93–97 КК), так і з необережності (ст. 98 КК). Кримінальна відповідальність за умисне вбивство за обтяжливих обставин наставала згідно зі ст. 93 КК України. Проте ця кримінально-правова норма не містила кваліфікуючої ознаки – вчинення вбивства у співучасті. У разі скоєння вбивства декількома особами як виконавці розглядалися особи, які безпосередньо брали участь у самому процесі позбавлення життя потерпілого. При цьому враховувалися ступінь і характер участі у злочині кожної з них.

Однак установлення скоєння цього злочину у співучасті було важливим для визначення обсягу відповідальності співучасників, а також для відмежування співучасті у вбивстві від причетності до цього злочину. Суспільна небезпека особи, яка вчинила вбивство у співучасті, визначалася тією роллю, яку вона виконувала в процесі вчинення злочину.

КК 1960 р. не розглядав як кваліфікуючу ознаку вчинення вбивства у співучасті. Вчинення ж злочину групою осіб, у тому числі й вбивства згідно з п. 2 ст. 41 КК, вважалося обставиною, що обтяжувала відповідальність під час призначення покарання.

2 жовтня 1996 р. у ст. 93 КК України 1960 р. були внесені зміни. До неї був уведений пункт «і», який передбачав відповідальність за умисне вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб або організованою групою. КК 1960 р. не розкривав поняття організованої групи. Умисним вбивством, учиненим організованою групою осіб, вважалося вбивство, вчинене стійким об'єднанням принаймні двох осіб, які спеціально зорганізувались для спільної злочинної діяльності [15, с. 347].

КК України 2001 р. [16] у п. 12 ч. 2 ст. 115 передбачив як кваліфікуючу ознаку умисного вбивства лише один вид співучасті у злочині – за попередньою змовою групою осіб.

Поняття організованої групи та злочинної організації надаються у ст. 28 КК, а їх тлумачення – у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23.12.2005 р. № 13 [17]. Проте ця постанова не вирішує всіх проблем, пов'язаних із визначенням цих злочинних об'єднань.

Так, п.п. 9 та 10 цієї постанови, які містять визначення організованої групи та злочинної організації, суперечать ст. 28 КК України, яка визначає, що організована група організовується для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, тобто для вчинення як мінімум двох злочинів. Аналогічне положення стосується й злочинної організації, яка організовується з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, тобто знову ж таки

для вчинення як мінімум двох злочинів. Вказана ж постановою Пленуму ВСУ зазначає, що й організована група, і злочинна організація можуть створюватись для вчинення тільки одного злочину, що вимагає ретельної довготривалої підготовки. Це положення підзаконного нормативного акта суперечить положенню кримінального закону, що не сприяє правильності кваліфікації дій стійких організованих об'єднань.

Таким чином, проведений аналіз історичного розвитку кримінального законодавства на території України протягом ХХ–ХХІ століть, що встановлювало відповідальність за умисне вбивство, вчинене у співучасті, дозволяє виділити п'ять етапів становлення відповідальності за це діяння.

Перший етап характеризується диференціацією в окремих некодифікованих нормах кримінального законодавства відповідальності за вчинення злочинів (у тому числі умисних вбивств) різних видів співучасників та учасни-

ків стійких злочинних об'єднань (1917–1922 рр.). Для другого етапу характерним є встановлення в Особливій частині законів про кримінальну відповідальність відповідальності за вбивство, вчинене стійким злочинним об'єднанням (бандою) (1922–1960 рр.). Третій етап (1960–1996 рр.) характеризується певним поверненням законодавця до попереднього бачення ступеня суспільної небезпеки умисного вбивства, вчиненого у співучасті, оскільки в цьому періоді його вчинення групою осіб чи стійким злочинним об'єднанням не визнавалось кваліфікуючою ознакою. Четвертий етап характеризується визнанням учинення умисного вбивства за попередньою змовою групою осіб або організованою групою як кваліфікуючої ознаки (1996–2001 рр.). Для останнього, п'ятого, етапу характерним є законодавче визнання підвищеного ступеня суспільної небезпеки лише умисного вбивства, вчиненого за попередньою змовою групою осіб (з 2001 р. дотепер).

ЛІТЕРАТУРА

1. Гришаев П.И., Кригер Г.А. Соучастие по советскому уголовному праву Москва : Госюриздат, 1959. 255 с.
2. Российское законодательство X-XX веков. Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций / под общ. ред. О.И. Чистякова. Москва : Юрид. лит., 1994. Т. 9. 352 с.
3. История советского уголовного права (1917–1947) / А.А. Герцензон и др. Москва : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 466 с.
4. Уголовный кодекс УССР. Харьков : Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1924. 75 с.
5. Уголовный кодекс УССР. Харьков : Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1928. 79 с.
6. Кримінальний кодекс Української РСР / Верховна Рада Української РСР. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1961. № 2. Ст. 14.
7. Гришаев П.И., Кригер Г.А. Соучастие по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1959. 255 с.
8. Советское уголовное право. Общая часть : учебник / Б.С. Волков и др. ; под ред. В.Д. Меньшагина и др. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1969. 458 с.
9. Курс советского уголовного права / отв. ред. Н.А. Беляев, М.Д. Шаргородский. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. Т. 1. Часть общая 648 с.
10. Курс советского уголовного права. / под ред. А.А. Пионтковского, П.С. Ромашкина, В.М. Чхиквадзе. Москва : Наука, 1970. Том 2. Часть общая: Преступление. 516 с.
11. Тельнов П.Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик. Москва : Юрид. лит., 1971. 376 с.
12. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик. Москва : Юрид. лит., 1971. 376 с.
13. Побегайло Э.Ф. Умышленные убийства и борьба с ними. Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1965. 205 с.
14. Бородин С.В. Ответственность за убийство: квалификация и наказание по российскому праву. Москва : Юрист, 1994. 204 с.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. В.Ф. Бойка, Я.Ю. Кондратьєва, С.С. Яценка. Київ : Юрінком, 1997. 960 с.
16. Кримінальний кодекс України / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
17. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 13. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05> (дата звернення: 15.06.2020).